

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра історії

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Печеніна Н.А

Реєстраційний №

« ____ » _____ 20__ р.

« ____ » _____ 20__ р.

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АВТНОМІЇ В СРСР («БІРОБІДЖАНСЬКИЙ» ТА «КРИМСЬКИЙ»
ПРОЄКТИ) У ШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

Кваліфікаційна робота магістрантки
групи ЗІС-м-22

ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

Шляхтенко Аліни Володимирівни

Керівник: канд. істор. наук, доцент Вадим
Олександрович Яшин

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

Члени ЕК _____

_____

_____

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Шляхтенко Аліна Володимирівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Шляхтенко Аліна

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Історіографія питання.....	7
1.2. Джерельно-документальна база.....	9
1.3. Методологія дослідження.....	10
Висновки до першого розділу.....	11
РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ ПЛАНУ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ АВТОНОМІЇ У КРИМУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ.....	13
2.1. Перша спроба реалізації «Кримського проекту» в 1920–х роках.....	13
2.2. Повернення до ідеї створення єврейської автономії в 30-х роках та переселення єврейської національної меншини на територію Криму та Далекий Схід.....	19
2.3. Кримський проект у повоєнні часи.....	24
Висновки до другого розділу.....	28
Розділ 3. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	29
3.1. Стан вивчення проблеми у шкільній практиці.....	29
3.2. Методика вивчення теми «Кримський та Бірбіджанський проекти. Історія виникнення плану створення єврейської автономії та його реалізації» засобами сучасної історичної освіти.....	41
Висновки до третього розділу.....	47
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що на сучасному етапі державотворчого процесу у період воєнного стану в Україні та нестабільності й загрози війни у світі, особливо важливим є вивчення явища і процесу міжнаціональних відносин. Дослідження становища єврейського народу у міжвоєнний та воєнний періоди, проведення паралелей між минулим та теперішнім, дозволяє нам краще зрозуміти події сучасності.

Характерним прикладом являються відносини між радянською партійною системою та єврейською національною меншиною, яка проживала на території України у 20-30-х рр. ХХ ст.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження історії створення єврейської національної автономії в СРСР, аналіз методичного стану висвітлення єврейського питання та пропозиція способів форми вивчення цієї теми в рамках шкільного курсу історії

Поставлена мета обумовила такі **завдання** дослідження:

- окреслити стан наукової розробки проблеми дослідження у вітчизняній історіографії та джерельній базі;
- дослідити виникнення плану створення єврейської автономії, Кримський та Біробіджанський проекти;
- здійснити аналіз методичного стану висвітлення єврейського питання у шкільній історичній освіті;
- запропонувати способи форми вивчення процесу створення єврейської автономії у рамках шкільного курсу історії.

Об'єктом дослідження є історія єврейської меншості в СРСР у міжвоєнний період (1920-1930-ті рр.)

Предмет: процес створення єврейської національної автономії в СРСР

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдання, нами були використані такі методи дослідження:

1) загальнонаукові методи, зокрема:

- класифікації,
- типологізації,
- порівняльного аналізу тощо

2) спеціально-історичні, зокрема:

- синхроністично-хронологічний,
- порівняльно-історичний,
- історико-системний,
- ретроспективний тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані при підготовці до уроків з історії України та всесвітньої історії, виховній роботі у закладах середньої освіти.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, списку використаних скорочень, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел та літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

Євсекція – Єврейська секція

КомЗет – Комітет із земельного устрою трудящих євреїв

Наркомшлях – Народний комісаріат шляхів сполучення

ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління

ТЗЕТ – Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих

УкрТЗЕТ – Українське товариство по землеоблаштуванню єврейських
трудящих

ЦКНМ – Центральний комітет національних меншин при ВУЦВК

Центрвидав – Центральне видавництво народів Союзу РСР

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія питання

Ідея та боротьба за створення єврейської республіки у Криму, починаючи з 1940-х років ретельно замовчувалося радянською історіографією. Лише зі здобуттям незалежності України, починають відновлюватися дослідження.

Здійснивши аналіз наукової літератури досліджуваної проблеми, на нашу думку, доцільно виокремити три етапи історіографічних досліджень. Перший етап – радянська історіографія 1920-х – 1930-х рр., саме тоді, у період коренізації, відбувається зростання уваги до історії українсько-єврейських взаємин та євреїв зокрема.

Варто виділити працю Ю. Гольде «Земельное устройство трудящихся евреев» [9], де висвітлюється робота радянської влади щодо проведення кампанії переселення євреїв з території України на вільній землі. Різні аспекти історії будівництва сільськогосподарських поселень євреїв були розглянуті також у роботах А. Дердакіна [12], С. Побутового [31]. Проблемам соціальних труднощів та антисемітизму, викликаного процесом переселення євреїв до Криму, були присвячені роботи І. Бобришева [6], А. Мачанова [25], Л. Штернберга [40].

Другий етап хронологічно охоплює 1940 – сер. 1980-х рр. Зазначимо, що національних меншин, як предмет дослідження майже не зустрічаються у наукових доробках. Нами було виявлено, що у міжвоєнний період, окремі етнічні спільноти розглядалися лише у контексті загальної історії УРСР. У 1960-х роках, ситуація з дослідженням національних меншин покращується, вони стають об'єктами наукових праць, небагатьох дослідників, передусім етнографів. Доцільно виділити працю В. Наулка «Етнічний склад населення Української РСР. Статистико-картографічне дослідження» [27] та «Розвиток міжетнічних зв'язків на Україні.

(Історично-етнографічний нарис) [27]. Нами було з'ясовано, що в основному цей період став часом дослідження життя болгар та греків, але за межами історіографічного дискурсу продовжували залишатися проблеми культури та історії євреїв.

Варто зазначити, що у період «перебудови» інтерес до дослідження історії окремих етнічних груп посилювався. Зокрема, цікавою є стаття Б.В. Чирко «Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні (1923–1930 рр.)» [41]. Автор статті, акцентує увагу на створенні культурно-освітніх закладів для потреб єврейського населення республіки: товариство допомоги розвитку єврейської культури, «Будинок народів Сходу» у Києві, єврейський сектор Комуністичного університету ім. Артема, дві єврейські радпартшколи [41,с.71].

Третій етап починається зі здобуття Україною незалежності. Саме тоді, відчутно активізувалося дослідження проблеми життя євреїв на території України у міжвоєнний період.

У 1990-тих рр. проблема переселення євреїв до Криму в історичній науці незалежної України досліджувалася в роботах Б. Бережанської «Євреї Криму» [5] та професора Я. Хонігсмана «Єврейське землеробство (на матеріалах ЦДІА України)» [38].

Український дослідник І. Артюх у статті «Переселение евреев на территорию Запорожского округа в 20-х годах XX века» аналізує причини, які привели до масового переселення євреїв на південноукраїнські землі [2].

Історик С. Білокінь у статті «Двадцять років єврейської державності 1918–1938» зосереджує увагу на участі євреїв у роботі репресивно-каральних органів та масових репресіях кінця 30-их років XX століття [3].

Становище національних груп населення півдня України, у тому числі євреїв висвітлює у своїй монографії миколаївський дослідник Ю.В. Котляр [17]. За

підрахунками історика у південному регіоні у місцях компактного проживання представників єврейської національної меншини функціонувало 11 сільських рад

Український історик І.Г. Самарцев у своїй праці [32] детально вивчив становище єврейського населення України напередодні революційних подій 1917–1920 рр. У своїй статті, дослідник акцентував увагу на тому, що вкрай важке становище євреїв у Російській імперії напередодні революції у майбутньому було використано більшовицькою владою для їх масового переселення на Південь України та Далекий Схід.

Дослідник В.В. Турков у статті «Діяльність органів державної влади УРСР щодо переселення та влаштування єврейського населення України в 20-их рр. ХХ ст.» [34] висвітлив усі аспекти переселення євреїв в Крим та Далекий Схід.

Щодо дослідження Кримського проекту, варто виділити працю О. Козерода «Єврейська колонізація Криму в 1921–1926 роках», науковець зазначав, що переселення євреїв у Крим суперечило установкам місцевої влади у відношенні земельного устрою татарського селянства [21].

Стосовно переселення євреїв до Біробіджану, варто виділити працю В.С. Орлянського «Євреї України в 20–30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект» у ній автор торкається теми націоналізму та конфліктних ситуацій, які виникали в українських товариствах, що мали за мету здійснювати організацію переселення єврейського народу з території України [30, с.92].

1.2. Джерельно-документальна база

Під час написання роботи, були використані укази «Про виключне значення переселення до Далекосхідного краю», «Про заходи щодо підтримання Біробіджанського району» [30].

На нашу думку, яскравим прикладом для дослідження проблеми національних меншин є наказ наркома внутрішніх справ М.І. Єжова від 30 липня

1937 р. № 00447 «Про операцію з переслідування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» [5, с.72]. Не залишилися поза увагою автора роботи відомості начальника 1-го спецвідділу УДБ НКВС УРСР А.Г. Назаренка про національний склад заарештованих органами НКВС УРСР за період з 1 січня по 1 серпня 1938. Згідно цього документу у згаданий період було заарештовано 3938 осіб єврейської національності [5, с. 73]

Важливими для опрацювання нашої наукової роботи є збірник документів із видання «Колективізація і голод на Україні 1929–1933. Збірник документів і матеріалів» [18]. Документи із вищезазначеного збірника дають змогу прослідкувати процес проведення суцільної колективізації в єврейських національних районах та визначити відсоток колективізованих господарств станом на 20 березня 1931 р. [18, с. 247].

1.3 Методологія дослідження

Мета та завдання кваліфікаційної роботи визначили комплекс методів застосований у ній, у яких за основу покладені принципи наукового пізнання: історизму, об'єктивності та всебічності.

Принцип історизму окреслює розуміння сутності та специфіки історичного періоду що досліджується, подій та явищ у певному середовищі. Цей принцип дозволяє розглянути історичне явище у широкому контексті його розвитку. Застосування принципу історизму дозволило дослідити відносини «влада-національна меншина» крізь призму складних політичних та соціально-економічних процесів.

Використання принципу наукової об'єктивності у нашому дослідженні здійснювався крізь комплексний аналіз літератури й джерел та їх порівняння. Наукова об'єктивність вимагає відмови від особистісних оцінок та слідування певної ідеологічної кон'юнктури, оцінюючи та інтерпретуючи події з

максимальною неупередженістю та виключаючи особисті симпатії та антипатії дослідника.

Важливим елементом методологічної бази дослідження є принцип всебічності, що передбачає глибинний аналіз предмета наукового дослідження, його внутрішні та зовнішні взаємозв'язків.

Мета та завдання кваліфікаційної роботи визначили комплекс методів, які були застосовані при виконанні дослідження. До них увійшли загальнонаукові та спеціально-історичні методи.

Загальнонаукові методи дослідження (аналізу, синтезу, історичний та логічний) зберігали свою актуальність впродовж всього дослідження. Вони використовувались для формування узагальнень, висновків, аргументації. Історичний метод дає можливість проаналізувати розвиток досліджуваних процесів і подій у хронологічній послідовності з метою їх всебічного висвітлення. Логічний метод дозволяє чітко структурувати науковий матеріал та роботу в цілому. Спеціально-історичні методи застосовувалися відповідно до етапів роботи.

Висновки до першого розділу

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволив виокремити три етапи історіографічних досліджень:

- Перший етап – радянська історіографія 1920 – 1930-х рр;
- Другий етап – хронологічно охоплює 1940 – сер. 1980-х рр.
- Третій етап – починається зі здобуття Україною незалежності.

Лише зі здобуття Україною незалежності, відчутно активізувалося дослідження проблеми життя євреїв на території України у міжвоєнний період.

Отже, наявність достатньої кількості історичної літератури і змістовної джерельної бази дозволяє безпосередньо приступити до опрацювання обраної теми.

РОЗДІЛ 2. ВИНИКНЕННЯ ПЛАНУ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ АВТОНОМІЇ У КРИМУ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ

2.1. Перша спроба реалізації «Кримського проекту» в 1920 –х роках

Після поразки національно-визвольних змагань на Україну випало ще одне тяжке випробування – масовий голод (1921 – 1923 рр.). Поряд із Поволжям, Доном, Кримом і Кубанню п'ять степових губерній України (Запорізька, Катеринославська, Одеська, Миколаївська і Донецька) зазнали цього страшного лиха. Хоча Україна перебувала у дуже скрутному становищі, радянська влада направляла кошти, здобуті від реалізації церковних цінностей, конфіскованих у республіці, на ліквідацію голоду на Поволжі.

На допомогу тим, хто голодував у Росії і Україні прийшли Американська Адміністрація Допомоги (АРА), католицька церква, місія Нансена та інші організації. Не була осторонь і єврейська благодійна організація «Джойнт», котра активна почала допомагати голодуючим євреям. Вона виділила, зокрема, значні кошти на їх земельне облаштування.

Велика сума була обіцяна Росії «Джойнтом» у 1922 р. Відповідно постало питання про розробку під можливі гроші відповідного проекту. Тоді і виникла ідея виділення під єврейську колонізацію малонаселених територій на півдні України і Північному Криму. Того ж року у Сімферополі функціонувала філія банку «Агро-Джойнт», що фінансував переміщення нових єврейських переселенців, а також підготовку євреїв у навчальних закладах Криму. У місті Джанкої відкрилася найбільша філія фірми «Агро-Джойнт». Водночас у степовому Криму з'явилося більш 150 селищ, заселеними представниками єврейських громад України [16, с.63]

Варто зазначити, що автономна республіка в Криму, існуюча там з 1921 р., була об'єднанням суто територіального характеру та не мала ознак національної держави. Підсумки проведеного в квітні 1921 р. перепису населення півострову

були свідомо перекручені. Щоб отримати бажаний результат, перепис було проведено не за національною, а за релігійною ознакою. До єдиної графі зводилися татари, турки та роми; євреї та кримчаки; росіяни, українці та білоруси.

Спираючись на дані, які були представлені ВЦВК, населення Криму на той час було 747 тис. осіб, які належали до 59 національностей [8, с.99].

Таблиця 1.

Національності, що мешкали на півострові (у відсотках)

Українці, білоруси, росіяни	51,5%
Татари, турки та роми	25,7%
Євреї та кримчаки	7%
Німці	5,9%
Греки	3,3%
Болгари	1,7%
Вірмени	1,6%
Поляки	0,8%
Караїми	0,7%
Ести	0,3%
Чехи	0,2%
Інші	1,3%

Потрібні були суттєві зміни у національному складі Кримського півострову, щоб якимось чином вплинути та змінити ситуацію на користь формування єврейської автономії.

Втілити у життя цей проект, можна було тільки шляхом реалізації відповідних програм, тобто «зверху». Радянська влада розгорнула пропагандистську кампанію навколо «Єврейського павільйону» під час Всесоюзної сільськогосподарської виставки у жовтні 1923 р. Також пропагандистами, у листопаді 1923 р. був

підготовлений проект документа, згідно з яким до 10-ти річчя Жовтневої революції було запропоновано створити єврейську автономну область на території Північного Криму, південної України, Чорноморського узбережжя і до кордонів Абхазії. З метою переселення на ці території 500 тис. євреїв, загальна площа якої становила 10 млн. десятин.

У січні 1924 року мова вже йшла про «автономний єврейський уряд», був підготовлений проект декрету про створення в північній частині Криму Єврейської Автономної РСР. Єврейська телеграфна агенція (ЄТА) 20 лютого 1924 р. поширила за кордоном відповідне повідомлення [39, с.4] Задля вирішення проблемних питань щодо переселення євреїв, на засідання Президії ЦВК СРСР 29 серпня 1924 р. ухвалили «програму переходу євреїв до землеробства в СРСР», її підтримував Державний комітет у справах земельного улаштування єврейських трудящих (Ком ЗЕТ) спеціально створений при Президії Ради національностей, очолюваною П. Смидовичем. Одночасно цим питанням займався Громадський комітет (ГЗЕТ), керівником був відомий партійний діяч Ю. Ларін. Для вирішення цієї проблеми, він пропонував пересилити в Крим одразу 280 тис. євреїв. Ком ЗЕТ зосередив свою діяльність на переселення приблизно 500 – 600 тис. євреїв. Вони пояснювали це тим, що «економічна структура єврейського населення зовсім не пристосована до Радянського ладу, з його курсом на державну торгівлю, кооперацію і концентрацію промисловості, і що якщо не буде прийнято екстрених заходів по переходу єврейського населення до виробничої праці, то значна його частина буде поставлена перед перспективою вимирання...» [16, с.65].

У 20-х рр. ХХ ст., однією з найбільш успішних форм поселення вважалися комуни. У жовтні 1923 р. біля залізничної станції Колай (сучасне Азовське) була заснована перша землеробська комуна «Тель-Хай». Пізніше були створені колгоспи «Ма'аян», «Мішмар», «Хаклай», – в останньому було утворене відділення «Гехалуца». Одночасно із створенням комун на початку 20-х років почалося

спонтанне переселення євреїв у Крим [16, с.66]. На півострів, із західних регіонів СРСР прибуло 80 тис. євреїв та виділено із земельного фонду Кримського півострову 320 тис. десятин землі [2, с. 150].

У період з 1925 по 1929 р. фірма «Агро-Джойнт» у разі з іншими організаціями забезпечила 86% усіх витрат по переселенню євреїв у Крим.

Зі спогадів очевидиці тих подій Е. Дашковської, «Восени 1925 р. ми вирішили всією сім'єю їхати на південь, тато з'їздив у Крим і улаштувався на роботу в Агро-Джойнт... Озет і Комзет не могли нічого зробити крім агітації і пропаганди,... але розгорнув свою діяльність Агро-Джойнт і справа пішла. З'явилася техніка, прибували трактора – «фордзони», комбайни, легковий транспорт (машини «Б'юїк» «Шевроле»)» [10, с.13].

З доповіді Комітету ОРТа про переселенців Одеської округи, можна зробити висновок, що до січня 1925 року становище євреїв-переселенців і кооперативних товариств погіршилося. «Прийняті восени 1924 року заходи до полегшення становища переселенців на зиму, як, наприклад, постачання коровами, конями, візками не змогли в достатній мірі влаштувати переселенців у продовольчому відношенні,» – відзначалося там [16, с.67].

Дослідниця Б. Бережанська у своїй праці зазначає «Переселення євреїв... у 1923 – 24 р., носило стихійний характер. Перші 34 колонії, що були створені в 1923 – 24 рр. зайняли декілька тисяч десятин вільної держфондівської землі в степовій частині Криму» [5, с.76].

Радянський уряд у 1925 р. розпочав планомірне заселення Кримського півострова. Згідно постанови ВЦВКа СРСР у цих роках виділено близько тисячі десятин землі, організовані 11 колоній з 305-ма сім'ями. Це дало можливість організувати Ротендорфську національну сільраду [11, с.290].

Усього в Криму на той період було 25 колоній, велика кількість з яких розташовувалася в Джанкойському районі. Більшість колоній являються за

організаційним принципом артільми, але були товариства і комуни. Якщо сім'я переїжджає до Криму самостійно, то при вступі в артіль повинна була внести 400 рублів. Ком ЗЕТ установив 3 категорії пайовиків: 1 категорія (незаможні) вносили по 10 рублів на родину, 2 категорія – по 150 рублів, 3 категорія – по 500 рублів. З тих, що переселялися в плановому порядку не менше 30% складала 1 категорія. Поступово переселенський рух прийняв більш масовий характер [16, с. 68].

У травні 1926 р. радянський уряд затвердив перспективний план розселення євреїв на 10 років – 100 тис. сімей. Уже у червні затвердили план на найближчі три роки, пересилити 18 тис. сімей. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 26 липня 1928 р. Кримська АРСР разом з Біробіджаном повинна була стати основними територіями єврейського населення. До жовтня – листопада 1928 р. для потреб єврейського переселення в Криму було виділено 131901 га земель [16, с.69].

Паралельно з заселенням єврейського населення на територію півострова, йшов процес повернення до Криму представників інших національностей. Зокрема, почалося переселення з гірських районів півострова у степові райони кримських татар, з Болгарії та Румунії офіційно дозволили повертатися татарам-емігрантам, яких налічувалося більш як 200 тис. осіб, надаються пільги тим. Таким чином радянська влада запустила процес «ліквідації безземелля». Виїзне засідання Бюро ОК ВКП(б) у Бахчисараї 21 квітня 1926 р. схвалено перспективний переселенський план, але виявилось, що переселення євреїв у Крим суперечило установкам місцевої влади у відношенні земельного устрою татарського селянства [24, с. 56].

Як наслідок, це призвело до конфліктної ситуації між партійним керівництвом Криму і Москви. Задля підтримки «кримського проекту» із закликом до заходу, з метою агітації за створення єврейської республіки в Криму було відправлено ряд делегацій в Америку та країни Європи.

Кримський проект підтримував і пропагував нарком іноземних справ Г. Чичерін, вбачаючи в цьому велику можливість протистояти Англії, позбавити її

престижу єдиної захисниці і покровительниці євреїв [41, с.75]. Відомо, що на зустрічі з представника фінансово-політичних кіл Європи у Берліні, він завіряв, що уряд СРСР має великі надії щодо «кримського проекту».

Прикрий для Ком ЗЕТа інцидент трапився на Всекримській єврейській конференції, яка відбулася у м. Сімферополь 7 квітня 1926 р. У номері від 11 квітня «Червоного Криму» були опубліковані основні положення виступу представника (виголошені на їдиш) Відділу національностей ВЦВК І. Рашкеса: «Ми прагнемо створити суцільну земельну площу з автономією в перспективі не для концентрації всесвітнього єврейства, а з метою устрою на землі трьох мільйонів євреїв СРСР» [22, с.3].

Відчутно загострюється становище на півострові. У кримськотатарських комуністів виникає ідея створення німецької автономної республіки на півночі Криму, яка була б на противагу проекту переселення євреїв. Найбільшим противником переселення євреїв у Крим був голова Кримського ЦВК В. Ібраїмов та випустив статтю у кримськотатарській газеті «Єні-Дунья»: «Від нас вимагають землі на переселення в Крим 8000 єврейських господарств, однак ...наші надлишки не задовольняють навіть своїх внутрішніх нестатків, а тому кримський уряд знайшов неможливим задоволення даної вимоги. Недавно це питання ми поставили в Москві і сподіваємося, що воно буде вирішене у нашу користь» [22, с.5].

На кінець 1920-х років складається скрутна ситуація у світовій економіці, попри обіцяну велику суму, фонд єврейського населення США «Джойнт», зміг виділити лише один мільйон доларів на підтримку єврейським переселенцям СРСР. Неприязнь місцевого населення до євреїв-переселенців і через загострення міжнаціональних відносин бажання до переїзду в Крим послабшало. За переписом 1926 р. з 39921 єврея в сільській місцевості проживало 4083 чоловік [22, с.4].

Також варто наголосити на тому, що заходи по переселенню євреїв проходили у несприятливих умовах становлення тоталітарного режиму в СРСР, саме це

сприяло завершенню співробітництва з міжнародними організаціями «Джойнт» та «Агро-Джойнт», які в основному фінансували справу переселення євреїв до Криму. 28 березня 1928 р. постановою ЦВК СРСР для заселення трудящими євреями було відведено район Біробіджану на Далекому Сході СРСР. Хоча мрія про єврейський Крим залишалася жити. Тому, ідея створення єврейської автономії на початку 1920-х рр. провалилася.

Аналізуючи наукову літературу з цієї проблеми, ми не знайшли інших причин такого фіналу. Хоча, на думку деяких дослідників, зокрема В. Козлякова [19, с.35] та Г. Костирченко [20, с.135] проти проголошення єврейської автономії в Криму у 1920-ті рр. виступав Сталін. І ще однією з причин міг бути – державний антисемітизм. Стосовно не підтримки Сталіним, ця причина не знайшла документального підтвердження. Щодо державного антисемітизму, то у 1920-х роках такого явища ще не існувало.

2.2. Повернення до ідеї створення єврейської автономії в 30-х роках та переселення єврейської національної меншини на територію Криму та Далекий Схід

Переселення Євреїв у Крим, йшло паралельно масовому розкуркуленню заможних селян. Так, на період 1930 – 1931-х рр. з Кримського півострова депортують 4325 сімей – 25-30 тис. осіб, а їхні земельні володіння віддають єврейським переселенцям.

До січня 1930 року, під переселення було виділено 215 тис. га земельних угідь. Доцільно виділити, що обсяг виділеної землі за роками тільки зростав: 1926 року – 37388 гектарів, а 1929 року вже 74087 гектарів. На початку 1930 року у єврейських селищах налічувалося 4233 сімей.

Формування колективних форм організації переселенців відбувалося простіше, ніж серед інших етнічних груп. Це пояснювалося тим, що переселенці

потребували кредитної, аграрної та інших видів допомоги. Вони багато у чому залежали від зовнішньої допомоги. У 1929 році у переселенських селищах існували 4 комуни, що включали 153 сім'ї, 18 ТСОЗів з 330 господарствами, 20 машинних товариств з 415 господарствами, 35 посівних товариств з 701 господарством, 4 сільськогосподарські артілі, 8 вівчарських товариств [19, с.110].

Окрім землеробства, були надані роботи по закладці виноградників та нових садів у Джанкойському районі, розбивка поливних городів у Сакській групі городніх господарств, оскільки поливальну систему та електрифікацію можна було створити та утримувати лише через колективні організаційні форми [4,с.73]. У 1933 планом було передбачено прийняти в Криму 1000 сімей євреїв-переселенців. Зокрема, Лариндорфський район 270 сімей. Усього прибуло 1138 сімей, що включали 5136 осіб [16, с.66].

Колективізація у єврейських селах відбувалася м'якше порівняно з іншими, щоб не відлякувати переселенців. За районами переселення євреїв на півострові, рівень колективізації становив у Карасубазарському, Сімферопольському, Керченському та феодосійському районах 100%, у Євпаторійському районі 85%, а ось у Джанкойському районі всього 50%. Загалом у Криму рівень колективізації становив на 1 жовтня 1930 року 65% [19, с.238].

Відсутнім було і розкуркулювання, оскільки через нещодавні переселення, заможній прошарок не встиг сформуватися. Єврейські колгоспи обслуговувалися технікою МТС, значну частину тракторів було передано за спеціальним договором з «Агро-Джойнт». У постанові ОКК ВКП(б) зазначалося, що у 1933 року необхідно «докорінно перебудувати роботу у МТС у переселенських колгоспах, домігшись реального здійснення МТС у переселенських колгоспах ролі організаторів сільського господарства.

Під час колективізації між представниками Ком ЗЕТ та ОК ВКП(б) виник конфлікт, останні звинуватили організацію, що вони забули про класову боротьбу і що міська буржуазія є ворогом для будівництва комун.

До початку 1935 року у Кримській АРСР було виділено 344868 га для облаштування євреїв. У тому числі, у Фрайдорфському районі 131519 га, що включали 6130 переселенських часток. Було засновано 102 селища, з них 41 у Фрайдорфському районі [22, с.4].

Процеси переселення євреїв до Кримської АРСР тривали включно до 1938 року. Було намічено переселити до Криму 150 сімей, з них 50 в Лариндорфський район і 30 у Фрайдорфський.

Того ж 1938-го, згідно постанови ЦК ВКП(б) ліквідовують Ком ЗЕТ, як «притон для всяких контрреволюционных элементов» [29, с.67]. Єврейські районні поселення та сільради скасовують. Остаточного ж удару єврейському населенню Криму завдає німецька окупація 1941–1944 років.

Паралельно з Кримським проектом, згідно постанови ЦВК СРСР від 28 березня 1928 р., для заселення трудящими євреями було виділено район Біробіджану на Далекому Сході. На засіданні був прийнятий указ про закріпленням за Ком ЗЕТом Біробіджанського району для створення національної єврейської одиниці. Ком ЗЕТ одразу передав усі повноваження по заселенню Біробіджану центральному управлінню ТЗЕТу [15, с.138].

Незважаючи на провал Кримського проекту, ідея створення єврейської автономії на території СРСР, продовжувала жити далі. Представники організацій Євсекції, ТЗЕТу та ін., пропонували території Гомельської, Брянської, Псковської та Смоленської областей, район Далекого Сходу для успішного розселення євреїв. У другій половині 1920 – х рр. була визначена територія для створення єврейської автономії, це був район станції Тихонья, околиця Біробіджану, де до 1928 р. не проживало жодного єврея.

За планом президії ЦВК, головним завданням при переселенні євреїв до Далекого Сходу мало статися одночасно з початком промислового і залізничного будівництва у цих районах [15, с.139].

Одразу після ухвалення постанови про заселення євреями району Біробіджана, у квітні ЦП ТЗЕТу дав завдання Укр ТЗЕТу щодо цих справ. Українська президія ТЗЕТу провівши спільну нараду усіх представників товариства на Всесоюзному з'їзді культурних просвітників, прийняли програму по роботі Укр ТЗЕТу по переселенню євреїв з території України до Біробіджану. Їх ознайомили з усіма нюансами переселення на Далеких Схід.

Через відсутність підготовлених програм по переселенню та невирішене фінансове питання, Укр ТЗЕТ зіштовхнувся з великими труднощами на початку своєї діяльності. На нашу думку, комуністичний режим мав прихований мотив у якнайшвидшому переселенню євреїв до Біробіджану, а саме якомога швидше закрити єврейське питання.

Серед труднощів можна виділити непідготовленість апарату, його недостатня кваліфікованість, брак коштів та худоби. Із 4-х млн. гектарів, що є в Біробіджані, тільки 500 тис. га було визнано придатними для ведення сільськогосподарських робіт, але й та площа потребувала меліорації, побудови шляхів та інше [14, с.121].

За кілька років, у 1930 відбувся Другий з'їзд ТЗЕТу, на якому було прийнята постанова щодо посилення переселення єврейського народу до Біробіджану великими групами задля того, щоб створити механізовані колгоспи. Варто зазначити, що осередки товариства повинні були проводити плани по ліквідуванню кулаків та боротьбу з торгівельними елементами серед переселених осіб [30, с.107].

Заселення євреями Біробіджану стало першочерговим завданням для Укр ТЗЕТу. Через те, що майже усі грошові надходження до бюджету товариства направлялися на Біробіджанський проект, викликало негативну реакцію серед керівництва Укр ТЗЕТу. Дійшло навіть до звинувачень керівництва у націоналізмі.

Наприклад, у серпні 1932 р. Київське окружне відділення прийняло постанову, де значилося, що створення єврейських районів на території України є націоналізмом, а створення національного єврейського району в Біробіджані – це прояви інтернаціональної дружби класового розуміння [27, с. 108]. У грудні 1933 р. ЦВК і Раднаркомом був СРСР прийнятий указ «Про виключне значення переселення до Далекосхідного краю», а у вересні того ж року «Про заходи щодо підтримання Біробіджанського району» [30, с. 128].

Постановою ВЦВК від 7 травня 1934 р. Єврейський національний район, заснований 1930 р., набув статусу Єврейської автономної області у складі Хабаровського краю. Більшість переселенців-євреїв складали жителі України. У 1932 р. спостерігалось різке збільшення числа переселенців (14000 чоловік проти 3241 1931 р.): переважна більшість, 6200 чоловік, тобто. 44,3% загальної кількості прибуло з України. Але цього ж року різко збільшилася кількість євреїв, які поїхали назад, з різних джерел – від 66 до 80% [1, с. 89].

Однак її поява зв'язана далеко не з вирішенням національного питання. Ось що пише з цього приводу один із тодішніх керівників розвідки СРСР П. Судоплатов: «Утворення Єврейської автономної області з центром Біробіджан було здійснено Сталіним для посилення прикордонного режиму на Далекому Сході шляхом створення там свого роду заслону, а зовсім не як крок до утворення єврейської держави. Кордон у цих місцях нерідко порушувався китайськими і білогвардійськими терористичними групами. Ідея Сталіна полягала в тому, щоб поставити перепону на їх шляху у вигляді поселень, жителі яких налаштовані вороже до білоемігрантів, і особливо до козацтва. Статус регіону був далекоглядно визначений як автономна область, а не республіка, що означало: тут не буде ні свого законодавчого органу, ні верховного суду, ні управлінських структур міністерського рівня. Хоча область і мала автономію, вона була тільки-но прикордонною особливою територією, а не політичним центром» [33, с. 113.].

Найбільш високі темпи освоєння біробіджанських земель припали на 1935-1938 рр. Так, якщо 1930 р. біля ЄАО проживало 32 тис. людей, то 1939 р. – 109 тис. осіб, зокрема 17700 євреїв.

У роки війни інтерес до Біробіджану серед радянських євреїв значно зріс, а після закінчення, керівництво ЄАО вирішило звернутися за допомогою до центру. 4 грудня 1945 р. перший секретар обкому ВКП(б) А.Н. Бахмутський та голова облвиконкому М.Н. Зільберштейн направили листа Сталіну, в якому містилися прохання про соціально-економічну підтримку області та пропозицію про її перетворення на самостійну автономну республіку, безпосередньо підлеглу Москві. Пропозиція про перетворення ЄАО в республіку була відкинута відразу і надалі стала підставою для репресивної акції 1949 р. проти управлінської та інтелектуальної еліти Біробіджана [23, с.138].

2.3. Кримський проект у повоєнні часи

Ідея Кримського проекту знов набула актуальності на завершальному етапі Другої світової війни. Від нацистської агресивної політики постраждало багато людей і держав. Зокрема і єврейський народ, який став жертвою Голокосту. За роки Другої світової війни загинуло більш ніж половину євреїв, котрі проживали на території СРСР [35, с.30]. Світова спільнота, співчуваючи єврейському народові, на порядок денний поставило питання щодо утворення єврейської держави. Мова йшла про Палестину. Були звісно й інші пропозиції, наприклад, англійський міністр колоній Мойн заявляв, що Палестина не розв'яже проблемне питання єврейського народу, тому після розгрому нацистів альтернативою повинна стати Європа. «Ми виженемо німців із Східної Пруссії, – заявив він, – поселимо там євреїв і створимо єврейську державу» [35, с 78].

Особливо зацікавився кримським проектом президент американської торгової палати Ерік Джонстон, якого в червні 1944 р. разом з американським

послом Авереллом Гарріманом прийняв Сталін для обговорення проблем відродження областей, бувших головними єврейськими осередками в Білорусії, і переселення євреїв в Крим. Під час розмови Джонстон обіцяв Сталіну, що з цією метою Радянському Союзу після війни будуть надані довгострокові американські кредити [33, с.179].

Така перспектива виглядала обнадійливо. Однак Сталіна лише турбували масштаби фінансової допомоги з боку США. Адже він під реалізацію проекту розраховував отримати від Заходу не менше 10 млрд. доларів на відбудову зруйнованої війною економіки [33, с.181]. І перспектива отримати гроші прямо залежала від доказів, які будуть пред'явлені СРСР на його користь. У травні 1944 р. із Криму, після визволення його Радянською армією, було депортовано 191080 татар, яких звинуватили у колективній зраді і співробітництві з німцями [5, с.77]. Таким чином, звільнялась велика територія для єврейських переселенців, котрим цього разу не загрозувало з'ясування відносин з корінним населенням.

Кримський проект знову був підтриманий «Джойнтом», який взявся частково фінансувати новий план переселення євреїв до Криму. В зв'язку з тим, що в цей час досить туманним було майбутнє Палестини, керівництво «Джойнта» розглядало Крим як можливе післявоєнне пристанище не тільки євреїв Радянського Союзу, а й усієї Європи. 15 лютого 1944 р. керівники ЄАК направили Й. Сталіну записку, в якій, зокрема, пропонувалось, «...1. Створити Єврейську Радянську Соціалістичну Республіку на території Криму. 2. Завчасно, до звільнення Криму, призначити урядову комісію з метою опрацювання цього питання...» [33, с.105]. На хвилі ейфорії провідники радянського єврейства мріяли про перетворення Криму в перлину, в «духовний центр всього світового єврейства». Вони почали навіть розподіляти міністерські портфелі в майбутньому уряді Кримської єврейської республіки.

Й. Сталін був активним і діяльним прихильником створення держави Ізраїль. Позиція СРСР в ООН восени 1947 р. мала вирішальний вплив на формування рішення, що привело до припинення дії британського мандата на Палестину, і проголошення 15 травня 1948 р. держави Ізраїль. СРСР першим визнав Ізраїль де-юре і надавав навіть військову допомогу через Чехословаччину для його підтримки в арабо-ізраїльському конфлікті. Однак зовнішньополітична підтримка Ізраїлю з боку СРСР не привела до офіційного дозволу на еміграцію радянських євреїв, що викликало антирадянську пропагандистську хвилю в Ізраїлі і його переорієнтацію на Сполучені Штати Америки. Курс на союз із США викликав сильне невдоволення у партійних верхівках Москви. Позиція керівництва СРСР в єврейському питанні вже восени 1948 р. зазнала кардинальних змін. На країну нахлинула нова хвиля антисемітизму, посилювались гоніння на «єврейських націоналістів»[13, с.730]

Сталін не дав кримському проекту вийти на рівень міждержавних взаємин. Він не тільки ініціював, а й підтримав потік єврейських біженців і переселенців із СРСР на Близький Схід. Протягом 1945 – 1946 рр. відповідно до угоди між Польським Комітетом Національного звільнення та українським урядом про взаємну евакуацію українського населення з території Польщі до УРСР і польського населення з української території до Польщі, а також угоди між тимчасовим урядом національної єдності Польської республіки і урядом СРСР «Про право виходу з радянського громадянства осіб польської і єврейської національності і про їх евакуацію до Польщі» тисячі євреїв одержали змогу легально виїхати за межі СРСР. Багато з них без затримки направились до Палестини

Від жовтня 1944 р. до вересня 1946 р. понад 30 тис. українських євреїв виїхали до Польщі. Фактично тоді ж, у 1945 – 1946 рр. понад 20 тис. євреїв залишили Чернівецьку область, перебравшись до Румунії. Однак уже наприкінці 1946 р. легальна єврейська еміграція з СРСР на захід була припинена. Натомість заохочувався виїзд євреїв із західних регіонів СРСР до Єврейської автономної

області. У результаті лише протягом грудня 1946 р. – червня 1948 р. в Єврейську автономну область з території України, а також Кримської області, що входила до складу РРФСР, було переселено близько 2 тис. єврейських родин.

Для розправи з «єврейськими націоналістами» в масштабах всього СРСР була сфабрикована сталінським режимом «сіоністська змова» у країні. До «змовників» були віднесені члени Єврейського антифашистського комітету, керівники Єврейського театру у Москві та Радінформбюро, які були звинувачені у шпигунстві на користь США, у намірі реалізувати “план американських капіталістичних сил по створенню у Криму Єврейської держави”. Впродовж січня-лютого 1949 р. в ув’язненні виявились десятки відомих письменників, видавців, театральних діячів, учених. В 1949 р. у Жмеринці був розгромлений єврейський молодіжний осередок «Ейнікайт» на чолі з М. Співаком, В. Керчманом, М. Гельфондом і А. Ходорківським, у Львові – гурток «Спілки Єврейської молоді», у Києві – гурток старшокласників «Сун-2» на чолі з Б. Альтером і А. Полонським.

Так був похований другий і останній проект єврейської автономії у радянському Криму. За наслідками його можна розглядати і як міжнародну аферу, спрямовану на загострення суперечливості між провідними капіталістичними державами та «викачування» грошей з міжнародних єврейських організацій, і як інспіровану провокацію для розгортання широкомасштабної боротьби з «єврейським буржуазним націоналізмом», що набула особливого розмаху в СРСР в кінці 40-х – на початку 50-х років ХХ століття.

Висновки до другого розділу

Отже, не дивлячись на успішний початок Кримського проекту, його реалізація наприкінці 1920-х рр починає йти на спад. Відчутно загострюється становище на півострові, яка переростає у національну ворожнечу

Варто зазначити, що переселення євреїв у Крим, йшло паралельно масовому розкуркуленню заможних селян. Але заходи колективізації у єврейських поселеннях півострова проходили м'якше, порівняно з материковою частиною України. Відсутнім було і розкуркулювання, оскільки через нещодавні переселення, заможній прошарок не встиг сформуватися.

Остаточного ж удару єврейському населенню Криму завдає німецька окупація 1941–1944 років. Незважаючи на провал Кримського проекту, ідея створення єврейської автономії на території СРСР, продовжувала жити далі.

Заселення євреями Біробіджану стало першочерговим завданням для УкрТЗЕТу. Через те, що майже усі грошові надходження до бюджету товариства направлялися на Біробіджанський проект, викликало негативну реакцію серед керівництва УкрТЗЕТу. У роки війни інтерес до Біробіджану серед радянських євреїв значно зріс.

Варто зазначити, що ідея Кримського проекту знов набула актуальності на завершальному етапі Другої світової війни та дуже швидко припинило своє існування.

Розділ 3. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

3.1. Стан вивчення проблеми у шкільній практиці

На нашу думку, перш ніж перейти до методичної частини нашого дослідження, потрібно звернутися до навчальних програм з історії України та Всесвітньої історії, щоб прослідкувати кількість виділених годин для висвітлення єврейського питання у шкільній історичній освіті [28]. Отже, проаналізувавши освітню програму з «Всесвітньої історії» та «історії України», ми побачили, що єврейське питання не розглядається як окрема тема, або урок, лише у контексті загальних подій, як на уроках з всесвітньої історії, так й історії України. Зокрема під час вивчення теми у 9 класі «Довге» ХІХ століття в історії України: територія, населення, влада.» підіймається тема про запровадження «смуги осілости» для євреїв в підросійській Україні. Також розглядається єврейський рух в українських регіонах Австро-Угорщини. Нажаль, у шкільній програмі з історії України та Всесвітньої історії відсутнє підняття проблеми єврейської автономії. Переглянувши такі освітні сайти, як «Всеосвіта», «На урок» та «Освіта», ми побачили велику кількість розроблених уроків з цієї теми та здійснили аналіз кількох з них. Зокрема це уроки учителів Дяківа В.[36] та Дигідь А. [37]

Тема уроку: «Входження українських земель до складу Російської імперії. Адміністративно-територіальний устрій та регіональний поділ українських земель. Чисельність населення та його етнічний склад. Національне та соціальне становище українці»

(Історія України 9 клас) Уклав учитель історії та права, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист Дяків Василь Григорович

Мета уроку:

навчальна: формувати уявлення про адміністративно-територіальний устрій України у складі Російської імперії, її чисельність, етнічний склад, національне та соціальне становище українців;

розвивальна: розвивати історичне критичне мислення, вміння аналізувати фактичний матеріал з теми, комунікативні навички;

виховна: виховувати толерантність у ставленні українців до інших етносів України.

Очікувані результати:

- характеризувати особливості входження українських земель у склад Російської імперії, використовуючи писемні джерела;
- пояснювати причини та наслідки колоніальної політики Російської імперії стосовно українських земель;
- показувати на карті території, які входили до складу Російської імперії (губернії, регіони), розселення інших етносів протягом кінця XVIII – першої половини XIX століття.
- визначити ставлення соціальних груп та етносів до імперської політики;
- доводити, використовуючи додатковий матеріал, що політика Російської імперії негативно вплинула на розвиток українського суспільства.
- висловлювати власне ставлення до подій.
- застосовувати та пояснювати терміни та поняття
- встановлювати хронологічну послідовність подій.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: ілюстративний і дидактичний матеріали матеріал, карти, картки із завданнями, тексти документів, електронна презентація.

Основні поняття: адміністративно-територіальний поділ, етнічний склад населення, демографія, міграція, регіон, асиміляція, уніфікація.

ПЛАН УРОКУ

I. Організацій частина.

II. Активізація опорних знань.

III. Засвоєння нових знань. Спосіб подачі матеріалу – порівняльний аналіз.

IV. Підсумок уроку

V. Оцінювання. Домашнє завдання

Хід заняття

I. Організаційний етап.

II. Активізація опорних знань

Хронологія входження українських земель до складу Російської імперії.

Які події стали визначальними для цього?

Форми проведення: Історичне лото. Відповідність двох-трьох множин.

Робота в парі: заповнення таблиці.

То які українські та татарські землі входили до складу Російської імперії наприкінці XVIII століття? Вкажіть причини входження.

Покажіть їх на карті. Які зовнішні чинники впливали на них протягом тривалого часу?(Правобережжя – польська держава, Південь - турецька та Кримське ханство, Слобожанщина – російська).

Словникова робота. Ознайомлення з основними термінами та поняттями, які зустрінуться під час опрацювання матеріалу і постарайтеся їх постійно використовувати у своїх відповідях.

III. Засвоєння нових знань.

Спосіб подачі матеріалу – порівняльний аналіз.

Представлення мети та завдань уроку.

1. Територіальний устрій.

Який територіально-адміністративний устрій був на території Гетьманщини (полково-сотенний), Запорізької Січі (паланки), Правобережжя (полково-сотенний та воєводства)?

Які були органи влади на них ? (Рада, кошовий чи гетьман, які обирались радою, полковий (паланковий) уряд, сотенний уряд, громадський отаман(на Запоріжжі).

Які характерні ознаки були притаманні для них? (**демократизм, виборність, підзвітність**)

а) Прочитайте розділ параграфу «Особливості внутрішньої політики Російської імперії». Визначте основні складові державного управління Російської імперії (централізм, бюрократизм, активний військовий чинник, денаціоналізація).

Питання. Наскільки співвідносні основні принципи побудови правління державою в Україні та Російській імперії? (**Відповідь мотивуйте**)

б) **Прогностичне питання.** Які зміни могла б внести російська влада в управлінні українськими землями? Чому? (спроба уніфікувати територіально-адміністративний устрій на взірець Російської імперії, збільшити військову присутність та змінити статус козацької старшини відповідно до нормативно-правових документів Російської імперії).

в) Ознайомтесь із розділом параграфу «Політико-адміністративний устрій України. Особливості управління.» Укладіть план відповіді, заповнивши схему. Подаємо на парту схему.

Висновок. Які зміни у адміністративно-територіальному устрої України відбулися? На адміністративні одиниці поділялася територія України? Який статус вони мала? Хто ними керував?

2. Які соціальні групи були в Україні?

Аналіз статистичних даних

Виходячи з політики Російської імперії, які зміни, на вашу думку відбулися протягом XVIII століття?

Які групи збільшились та чому?

Які зменшились чи взагалі зникли та чому?

Хто і чому міг змінити свій статус? (Нова шляхта змінила статус на дворян, козаки на військовиків російської армії чи кріпаків). Чи добровільно вони це прийняли? (Шляхта та старшини так, бо мали можливість зберегти свої привілеї, козаки змусили це зробити, на підставі документів імператриці Катерини II).

Чим відрізнялися державні селяни від кріпаків у приватних маєтках? (державні особисто вільні, які сплачували грошовий податок державі, кріпаки – особисто залежні від землевласників і відробляли панщину, яка сягала до 4-5 днів на тиждень).

Які особливості у житті міського населення виникали протягом XVIII століття? (Кардинальніше змінювався етнічний склад, зменшувалася кількість українців, активніше українці-дворяни русифікувалися, українські ремісники та торговці не могли конкурувати з представниками інших етносів, втрачалося прогресивне значення цехів та зникли церковні братства, як осередки розвитку культури)

Висновок. То яка соціальна структура сформувалась у Україні у складі Російської імперії? Які чинники на неї впли

Які питання (завдання по варіантах чи рядах) ви б задали українським дворянам, селянам-кріпакам, міщанам-українцям та козакам, які перебували російській військовій службі?(1-2 питання письмово)

3. Етнічний склад українських земель.

Вступна інформація.

Прогностичне завдання: Чому відбувалися міграційні процеси? Як, хто та куди переселявся і з якою метою? Яке значення мало таке переселення для Російської імперії та українців?

(Ознайомтесь з відповідним розділом параграфу та робота у групах з додатками). Додаток 1 – росіяни, 2 – поляки, 3 – євреї.

План-схема опрацювання додатків

- Який народ мігрував?
- Коли почалася міграція? Вкажіть на її передумови. (національний гніт зі сторони Османської імперії (серби, болгари, греки, грузини), релігійна нетерпимість (російські старообрядці, протестанти-німці), національна упередженість (встановлення межі осілості для євреїв, соціальні – заселення вільних земель та віддання земель великим землевласникам за службу, посилення кріпосницького гніту на інших територіях України).
- Як вона відбувалася (добровільно, насильницьки, згідно державної політики)? Які території охоплювала?
- Яка мета переселення (державницька та особиста)?
- Який соціальний статус мали етнічні переселенці? (селян (вільних чи кріпаків), міщан, дворян, духовенства, ремісників, торговців).
- Які стосунки мали мігранти з українцями? Чому? Які складнощі, на вашу думку, виникатимуть в історичному розвитку українських земель протягом XIX століття?

Групи обговорюють матеріал додатків за планом та представляють його іншим групам, які можуть задати 1-2 питання по темі.

Підсумок уроку.

1. Які зміни відбулися у адміністративно-територіальному устрої України з входження до складу Російської імперії?

2. Дайте характеристику органам управління українськими землями Російською імперією. Вкажіть на їх відмінності відповідно з традиційним державним (козацьким) устроєм України.

3. Порівняйте соціальну структуру Гетьманщини та Російської імперії. Які законодавчі акти докорінно її змінили? Як реагувала українська шляхта та магнати на такі зміни? У чому це відобразилось? Які наслідки мала скасування козацтва як соціального стану? Як ви розумієте вислови О.Безбородька та В.Кочубея. Наскільки вони відповідають духові українських традицій?

Домашнє завдання

I рівень складності

1. Опрацювати параграф. Дати відповіді на запитання.
2. На карті позначити місця компактного проживання інших етнічних груп.

II рівень складності

3. Скласти план інтерв'ю з

I варіант – представником соціальної групи

II варіант – з представником етнічної групи

III рівень складності

4. Написати твір-есе на тему «Що об'єднує українців та інші етнічні групи?»
5. Створити презентацію на тему «Етнічний склад населення України кінця XVIII – початку XIX століть, використовуючи довідкову літературу.

Кількість слайдів – не менше 5.

1. Які народи, їх соціальні групи, коли та куди переселялися? Можна використати карту, статистичні дані, фотографії, схеми.
2. Мета переселення.
3. Основні види занять соціальних груп конкретного етносу.

4. Українці та інші етноси: їх взаємини. Можна наводити конкретні приклади позитивного та проблемного вирішення спільного проживання на території.

Що об'єднувало(що роз'єднувало) українців з іншими етносами? Шляхи сунення проблеми чи план їх вирішення.

Аналіз уроку

Відповідно до поставлених цілей та завдань уроку, ми вважаємо, що урок був методично побудований і цілеспрямований. Учитель упорався використовуючи найбільш продуктивні методи викладання нового матеріалу і закріплення вже вивченого раніше, враховуючи вікові та індивідуальні особливості здобувачів освіти. У дітей старшого шкільного віку переважає логічна і зорова пам'ять і володіють певними знаннями з історії, тому вчитель використовує такі словесні методи навчання як вступна розповідь, бесіда із проблемними питанням, для актуалізації опорних знань, пояснив важливість вивчення теми на цьому уроці.

На першому етапі цього уроку вчитель загострив увагу на мету та завдання уроку і його важливе значення у вивченні історії. Протягом уроку вчитель постійно використовував історичні документи, з метою кращого засвоєння та доступності викладання матеріалу. Для активізації матеріалу, при виконанні різних завдань, вчитель постійно разом з учнями підводив підсумок вивченого відрізка матеріалу, використовуючи схеми.

Таким чином вчитель постійно тримав увагу дітей на максимальному рівні.

Протягом уроку вчитель використовував такі методи навчання, як: бесіда, фронтальне опитування, групова робота. З метою активізації пізнавальної діяльності та стимулювання творчості учнів використовувалися прийоми розумової та навчальної діяльності: викладання та відтворення навчальної інформації, творчої реконструкції образів минулого, що допомагало вчителю

враховувати різні пізнавальні можливості школярів. А також такі прийоми допомагали розвитку пам'яті та уваги учнів.

Для покращення запам'ятовування матеріалу вчитель використовував прийоми: повторення основних дат уроку, які не обхідно запам'ятати, аналіз історичних джерел, відтворення основних подій вивченої теми, використання малюнків та таблиць, що допомагають учням розвивати образний та емоційний тип пам'яті.

На нашу думку, мета уроку була досягнута, завдяки методологічно правильному побудованому уроку. Матеріал підібраний учителем з урахуванням цієї вікової групи. Урок сприяв загальному розвитку дітей.

Тема уроку: «Радикалізація і політизація суспільних рухів».

Мета:

начальна – розказати дати виникнення перших українських політичних партій;

виховна – пояснити про особливості політичного розвитку українських регіонів у складі Австро-Угорської монархії; поняття «радикали», «український П'ємонт»;

практична - показати на карті основні місця діяльності науково-культурних і суспільно-політичних осередків регіону; пояснити причини виникнення радикального руху; обґрунтувати різниці в цілях українського, польського та єврейського рухів в українських регіонах Австро-Угорщини; визначити напрями діяльності перших українських політичних партій у Галичині; обґрунтувати судження про історичне діяльності Юрія Федьковича, Івана Франка, Юліана Романчука, Володимира й Олександра Барвінських, Юліана Бачинського.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: атлас, карти і підручник.

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ УРОКУ

Повідомлення теми та мети уроку.

II. СПРИЙНЯТТЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Учитель. Починаючи з 90-х років XIX ст., суспільний рух на західноукраїнських землях вступає в новий етап свого розвитку — політичний. Вже в жовтні 1890 року в Галичині виникає перша політична партія.

Представники радикального напрямку радикального руху І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький під впливом М. Драгоманова звертаються до соціалізму і 1890 р. — створюють першу в Україні Русько-українську радикальну партію (РУРП).

Робота з історичним поняттям

Політична партія — це найбільш активна й організована частина тієї чи іншої соціальної групи населення, яка виражає і захищає її інтереси.

Завдання

◆ На основі тексту підручника складіть таблицю «Створення політичних партій у Західній Україні наприкінці XIX ст.».

Русько-українська Радикальна партія (РУРП)

4 жовтня 1890 р.

С. Данилевич,

М. Павлик,

І. Франко,

Ю. Бачинський

Національно-територіальна автономія з власним сеймом та адміністрацією в складі Австро-Угорщини. 1895 року вийшла робота Юліана Бачинського «Україна

irredenta», де автор висунув ідею досягнення автономії з якнайширшими повноваженнями та повної політичної незалежності русько-українського народу.

Українська національно-демократична партія (УНДП)

1899 р.

К. Левицький,

І. Франко,

В. Охримович

Повна політична самостійність, соборність українських земель, еволюційний шлях розвитку.

Ця партія була найбільш чисельною і популярнішою в Західній Україні

Українська соціал-демократична партія (УСДП)

1899 р.

М. Ганкевич,

С. Вітик,

Р. Ярославич

Досягнення автономії, а згодом — самостійності України. Досягнення соціалізму через реформи, захист інтересів робітників, легальні методи боротьби. Партія була нечисленною.

Учитель. У XIX ст. українці стають політичною нацією і починають формувати своє політичне життя.

Робота з документом

Опрацюйте документ і скажіть, яка основна ідея уривку.

Доповнення до програми РУРП, прийняте на IV з'їзді 1895 року

Стоячи на ґрунті наукового соціалізму... заявляє Русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе за повної самостійності політичній русько-українського народу і повнім, необмеженим праві його рішати самому в усіх справах його дотинаючих. Зокрема в Австрії стремить

вона до утворення окремої руської політичної території з руських частей Галичини і Буковини з якнайширшою автономією.

Учитель. 26 лютого 1861 року цісар санкціонував новий проект конституції, який надавав сеймам ще ширші повноваження.

Галицький крайовий сейм займався питаннями розвитку національних культур, упорядкування соціально-економічних відносин і системи місцевого самоврядування, узгодження інтересів різних суспільних груп, обговорював усі актуальні питання державного та крайового життя, був головною ареною формування українсько-польських взаємин, сприяв утвердженню парламентаризму.

Робота з таблицею

Проаналізуйте дані таблиці.

Політичний склад українських депутатів у Галицькому сеймі

Орієнтовне завдання для практичних і творчих робіт (на уроці)

Підготувати повідомлення про культурне життя поляків/євреїв/німців (на вибір учителя) на території України в ХІХ ст.

ІІІ. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Опрацювати відповідний параграф підручника.

Аналіз уроку

Отже, структурні елементи уроку логічно пов'язані один з одним: організаційний момент, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу. Урок оптимально витриманий часово, має свою мету та зміст і відзначається логічною завершеністю.

На нашу думку, вдалим є те, що раціонально визначена основна мета уроку, вона чітко впливає зі змісту навчального матеріалу, відповідає віковим і

інтелектуальним особливостям учнів старшої школи та несе у собі інформацію про кінцевий результат уроку.

Робота з вивчення нового матеріалу характеризується конкретністю і чіткістю реалізації основних завдань уроку. Виклад нового матеріалу відзначається логічністю, вмiлим видiленням головного, iстотного.

Мотивація навчальної діяльності учнів прослідковується на всіх етапах уроку, що сприяє зацікавленості їх до вивчення нової теми.

Перевірка отриманих знань характеризується повнотою та чіткістю мети. Робота з вивчення нового матеріалу характеризується конкретністю і чіткістю реалізації основних завдань уроку. Виклад нового матеріалу відзначається логічністю, вмiлим видiленням головного, iстотного. Ми вважаємо, що мета уроку досягнута.

3.2. Методика вивчення теми «Кримський та Біробіджанський проєкти. Історія виникнення плану створення єврейської автономії та його реалізації» засобами сучасної історичної освіти

У ході виконання методичної частини нашого наукового дослідження, ми розробили план-конспект уроку, який можна використовувати у позакласній роботі, сприяючи формуванню історичної свідомості.

Урок з історії України для 10-го класу

Тема: «Кримський та Біробіджанський проєкти. Історія виникнення плану створення єврейської автономії та його реалізації.»

Мета:

навчальна – ознайомити учні з історією Кримського та Біробіджанського проєктів; визначити наслідки переселення єврейського населення на територію Кримського півострова; проаналізувати дії радянської влади щодо втілення в життя створення єврейської автономії;

розвивальна – розвивати в учнів уміння працювати з історичними документами, картами; здійснювати аналіз історичного матеріалу, формувати історичне мислення та здатність висловлювати власну думку;

виховна – виховувати толерантне ставлення до людей іншої національності та віросповідання.

Обладнання: роздатковий матеріал, ноутбук, карта.

Тип уроку: комбінований.

Основні поняття, терміни, назви: Кримський проєкт, Біробіджан, Агро-Джойнт.

Очікувані результати: учні зможуть на карті показувати місця поселення євреїв, визначати причино-наслідкові зв'язки ідеї утворення єврейської автономії, висловлювати судження щодо дій радянської влади, розуміти та пояснювати терміни.

Хід уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ПЕРЕВІРКА ДОМАШНЬОГО ЗАВДАННЯ

Опитування учні за завданнями минулого урока.

III. ВСТУПНЕ СЛОВО ВЧИТЕЛЯ

Після поразки національно-визвольних змагань на Україну випало ще одне тяжке випробування – масовий голод (1921 – 1923 рр.). Поряд із Поволжям, Доном, Кримом і Кубанню п'ять степових губерній України (Запорізька, Катеринославська, Одеська, Миколаївська і Донецька) зазнали цього страшного лиха. Хоча Україна перебувала у дуже скрутному становищі, радянська влада направляла кошти, здобуті від реалізації церковних цінностей, конфіскованих у республіці, на ліквідацію голоду на Поволжі.

На допомогу тим, хто голодував у Росії і Україні прийшли Американська Адміністрація Допомоги (АРА), католицька церква, місія Нансена та інші

організації. Не була осторонь і єврейська благодійна організація «Джойнт», котра активна почала допомагати голодуючим євреям. Вона виділяла, зокрема, значні кошти на їх земельне облаштування.

Велика сума була обіцяна Росії «Джойнтом» у 1922 р. Відповідно постало питання про розробку під можливі гроші відповідного проекту. Тоді і виникла ідея виділення під єврейську колонізацію малонаселених територій на півдні України і Північному Криму.

IV. АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗНАНЬ

Переглянути відео «Кримська Каліфорнія» <https://www.youtube.com/watch?v=VW2RW9MYrc4>. Обговорення побаченого.

План вивчення нового матеріалу

1. Перша спроба реалізації «Кримського проекту» в 20 –хх роках;
2. Повернення до ідеї створення єврейської автономії в 30-хх роках та переселення єврейської національної меншини на територію Криму та Далекий Схід;
3. Кримський проект у повоєнні часи.

Пояснити учням, що перша спроба реалізації Кримського проекту, втілити його у життя, можна було тільки шляхом реалізації відповідних програм, тобто «зверху». Розповісти про те, що у січні 1924 року мова вже йшла про «автономний єврейський уряд», був підготовлений проект декрету про створення в північній частині Криму Єврейської Автономної РСР. Планувалося переселити одразу 280 тис. євреїв. У травні 1926 р. радянський уряд затвердив перспективний план міграції євреїв і СРСР на 10 років – 100 тис. сімей. Згадати про те, що уже у червні затвердили план на найближчі три роки, пересилити 18 тис. сімей. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 26 липня 1928 р. Кримська АРСР разом з Біробіджаном повинна була стати основними територіями єврейського населення.

Варто наголосити на тому, що заходи по переселенню євреїв проходили у несприятливих умовах становлення тоталітарного режиму в СРСР. На кінець 20-х років складається скрутна ситуація у світовій економіці, попри обіцяну велику суму, фонд єврейського населення США «Джойнт», зменшує фінансування на підтримку єврейським переселенцям СРСР. Неприязнь місцевого населення до євреїв-переселенців і через загострення міжнаціональних відносин бажання до переїзду в Крим послабшало. Отже, ідея створення єврейської автономії на початку 1920-х рр. провалилася.

Провести паралелі між переселенням Євреїв у Крим та масовому розкуркуленню заможних селян. Надати інформацію що, на період 1930 – 1931-х рр. з Кримського півострова депортують 4325 сімей – 25-30 тис. осіб, а їхні земельні володіння віддають єврейським переселенцям.

Варто зазначити, що колективізація у єврейських селах відбувалася м'якше порівняно з іншими, щоб не відлякувати переселенців. Надати статистику за районами переселення євреїв на півострові та рівень колективізації. Згадати про те, що відсутнім було і розкуркулювання, оскільки через нещодавні переселення, заможній прошарок не встиг сформуватися.

Розповісти про те, що під час колективізації між представниками Ком ЗЕТ та ОК ВКП(б) виник конфлікт, останні звинуватили організацію, що вони забули про класову боротьбу і що міська буржуазія є ворогом для будівництва комун.

Акцентувати на тому, що процеси переселення євреїв до Кримської АРСР тривали включно до 1938 року. Було намічено переселити до Криму 150 сімей, з них 50 в Лариндорфський район і 30 у Фрайдорфський. Того ж 1938-го, згідно постанови ЦК ВКП(б) ліквідовують Ком ЗЕТ, як «притон для всяких контрреволюционных элементов». Єврейські районні поселення та сільради скасовують. Остаточного ж удару єврейському населенню Криму завдає німецька окупація 1941–1944 років.

Пояснити, що незважаючи на провал Кримського проекту, ідея створення єврейської автономії на території СРСР, продовжувала жити далі. Представники організацій Євсекції, ТЗЕТу та ін., пропонували території Гомельської, Брянської, Псковської та Смоленської областей, район Далекого Сходу для успішного розселення євреїв. У другій половині 1920 – х рр. була визначена територія для створення єврейської автономії, це був район станції Тихонькая, околиця Біробіджану, де до 1928 р. не проживало жодного єврея.

Звернути увагу на те, що постановою ВЦВК від 7 травня 1934 р. Єврейський національний район, заснований 1930 р., набув статусу Єврейської автономної області у складі Хабаровського краю. Наголосити на тому, що більшість переселенців-євреїв складала жителі України. У 1932 р. спостерігалось різке збільшення числа переселенців (14000 чоловік проти 3241 1931 р.): переважна більшість, 6200 чоловік, тобто. 44,3% загальної кількості прибуло з України. Але цього ж року різко збільшилася кількість євреїв, які поїхали назад, з різних джерел – від 66 до 80%

Варто зазначити, що ідея Кримського проекту знов набула актуальності на завершальному етапі Другої світової війни.

Кримський проект знову був підтриманий «Джойнтом», який взявся частково фінансувати новий план переселення євреїв до Криму. В зв'язку з тим, що в цей час досить туманним було майбутнє Палестини, керівництво «Джойнта» розглядало Крим як можливе післявоєнне пристанище не тільки євреїв Радянського Союзу, а й усієї Європи.

Підвести підсумки пояснювального матеріалу.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Організувати виконання тестових завдань.

VI. ПІДСУМКИ УРОКУ

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

У ході виконання дослідної частини кваліфікаційної роботи, нами встановлено, що під час висвітлення проблеми єврейського питання на уроках історії у старшій школі, потрібно дотримуватися наступних порад:

1. Завдання уроку повинні бути різнорівневими та різноманітними;
2. Під час вивчення теми потрібно використовувати історичні документи, щоб учні змогли здійснити аналіз та критично осмислити подану інформацію;
3. Задля залучення якомога більшої кількості учнів у процес вивчення проблеми, доцільно запропонувати групову роботу;
4. На уроці варто приділити увагу не лише одному виду джерел, доречним буде використання фото, ілюстрацій та відеоматеріалів.
5. Питання потрібно формулювати таким чином, щоб діти активно долучалися до обговорення та висловлювали свою думку з цього приводу.
6. Варто також давати творчі завдання, це допоможе ефективно розвивати історичне та критичне мислення.

Висновки до третього розділу

Отже, здійснивши аналіз навчальних програм з історії України та Всесвітньої історії ми побачили, що висвітлення проблеми єврейського питання вивчається не як окремою темою, а у контексті певних подій з історії України. Також ми здійснили психолого-педагогічний аналіз уроків з історії України та розробили власний план-конспект з питання єврейської автономії в СРСР.

Виконання дослідної частини нашої роботи, дало нам змогу встановити, за яких саме умов буде здійснено найкраще висвітлення проблеми єврейського питання у шкільній історичній освіті.

ВИСНОВКИ

Отже, нами був здійснений аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, вважаємо за доцільне виокремити три етапи історіографічних досліджень:

- Перший етап – радянська історіографія 1920 – 1930-х рр.
- Другий етап – хронологічно охоплює 1940 – сер. 1980-х рр.
- Третій етап – починається зі здобуття Україною незалежності.

Ми з'ясували, що ідея та боротьба за створення єврейської республіки у Криму, починаючи з 1940-х років ретельно замовчувалося радянською історіографією. Лише зі здобуттям незалежності України, починають відновлюватися дослідження.

Щодо джерельної бази дослідження, вона формувалася за допомогою уже введених в обіг архівних джерел, кількість яких є достатнім для якісного дослідження проблеми.

Нами було досліджено виникнення плану створення єврейської автономії у Криму та його реалізації. Варто наголосити на тому, що заходи по переселенню євреїв проходили у несприятливих умовах становлення тоталітарного режиму в СРСР. На кінець 20-х років складається скрутна ситуація у світовій економіці, попри обіцяну велику суму, фонд єврейського населення США «Джойнт», зменшує фінансування на підтримку єврейським переселенцям СРСР. Неприязнь місцевого населення до євреїв-переселенців і через загострення міжнаціональних відносин бажання до переїзду в Крим послабшало.

Зазначимо, що переселення євреїв у Крим, йшло паралельно масовому розкуркуленню заможних селян. Але заходи колективізації у єврейських поселеннях півострова проходили м'якше, порівняно з материковою частиною України. Відсутнім було і розкуркулювання, оскільки через нещодавні переселення, заможній прошарок не встиг сформуватися.

Отже, не дивлячись на успішний початок Кримського проекту, його реалізація наприкінці 1920-х рр починає йти на спад. Процеси переселення євреїв до Кримської АРСР тривали включно до 1938 року.—Остаточного ж удару єврейському населенню Криму завдає німецька окупація 1941–1944 років.

Незважаючи на провал Кримського проекту, ідея створення єврейської автономії на території СРСР, продовжувала жити далі. Представники організацій Євсекції, ТЗЕТу та ін., запропонували район Біробіджану для успішного розселення євреїв. Заселення євреями Біробіджану стало першочерговим завданням для УкрТЗЕТу. Через те, що майже усі грошові надходження до бюджету товариства направлялися на Біробіджанський проект, викликало негативну реакцію серед керівництва УкрТЗЕТу. У роки війни інтерес до Біробіджану серед радянських євреїв значно зріс.

Варто зазначити, що ідея Кримського проекту знов набула актуальності на завершальному етапі Другої світової війни але дуже швидко припинило своє існування.

Здійснивши аналіз освітніх програм з історії України та Всесвітньої історії ми побачили, що висвітлення проблеми єврейського питання вивчається не як окремою темою, а у контексті певних подій з історії України. Також ми здійснили психолого-педагогічний аналіз уроків з історії України та розробили власний план-конспект з питання єврейської автономії в СРСР.

Виконання дослідної частини нашої роботи, дало нам змогу встановити, за яких саме умов буде здійснено найкраще висвітлення проблеми єврейського питання у шкільній історичній освіті, а саме:

- 1) Завдання уроку повинні бути різнорівневими та різноманітними;
- 2) Під час вивчення теми потрібно використовувати історичні документи, щоб учні змогли здійснити аналіз та критично осмислити подану інформацію;

- 3) Задля залучення якомога більшої кількості учнів у процес вивчення проблеми, доцільно запропонувати групову роботу;
- 4) На уроці варто приділити увагу не лише одному виду джерел, доречним буде використання фото, ілюстрацій та відеоматеріалів.
- 5) Питання потрібно формулювати таким чином, щоб діти активно долучалися до обговорення та висловлювали свою думку з цього приводу.
- 6) Варто також давати творчі завдання, це допоможе ефективно розвивати історичне та критичне мислення.

Таким чином, усі дослідні завдання виконані та кінцева мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамский Ш. Евреи в Советской России (1917–1967). Иерусалим, 1975. с. 277.
2. Артюх И. Переселение евреев на территорию Запорожского округа в 20-х годах XX века. *Еврейское население Юга Украины: ежегодник: исследования, воспоминания, документы*. Харьков-Запорожье: «Еврейский мир», 1998. С. 147–153.
3. Білокінь С. Двадцять років єврейської державності в Україні, 1918 – 1938. *Персонал*. 2004. № 2. С. 18–27.
4. Бикова Т. Створення Кримської АСРР (1917–1921 рр.) Київ, 2011. 247с.
5. Бережанская Б. Еврейские колхозы в Крыму. *Евреи Крыма: очерки истории*. Симферополь - Иерусалим, 1997. С. 74-78
6. Бобрышев И. Антисемитизм среди молодежи. *Трибуна*, 1928. февраль. С. 159
7. Бугай Н.Ф. К вопросу о депортации народов СССР в 30-40-х годах. *История СССР*. 1989. № 9. С. 138–142.
8. Бугай Н. 20 - 50 - е годы: переселения и депортации еврейского населения в СССР. *Отечественная история*. 1993. № 4. С. 176-180
9. Гольде Ю. Євреї-хлібороби в Криму. Москва, 193. 103 с.
10. Дашковская Э. Воспоминания об Агро-Джойнте *Еврейские вести*. 1997. № 13-14. С.12-15
11. Даниленко В. Проекти єврейської автономії у радянському Криму. Крим в історичних реаліях України: *Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР»*. Київ. Інститут історії України НАН України, 2004. С. 288-298
12. Дердакин. Землеустроение трудящихся евреев в Джанкойском районе. *Трибуна*. 1929. № 4. С. 24-35.

- 13.Єврейське питання. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. *Історичні нариси*. Д. Архієрейський та ін. Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ. Наук. думка, 2002. С. 724-744.
- 14.Евреи Украины: краткий очерк истории. Горовский Ф., Хонигсман Я., Найман А. и др. Ч. 2. Киев: Основы, 1997. 272 с.
- 15.Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в період НЕПу. *Київська старовина*. 2000. №5. С.137–144.
- 16.Зингер Л. Несколько цифр о положении еврейских преселенцев в Крыму. *Революция и национальности*. 1933. № 2. С. 65-69
17. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.). Одеса, 2004. 345 с.
- 18.Колективізація і голод на Україні: 1929–1933. Збірник матеріалів і документів Михайличенко Г., Шаталіна Є. Київ: Наукова думка, 1992. 736 с
- 19.Козляков В. Парадоксы истории. *Политический собеседник*. 1990.№ 12. С. 35–36.
- 20.Костырченко Г.В. Тайная политика Сталина. Власть и антисемитизм. Москва, 2001. 778 с.
- 21.Козерод О. Єврейська колонізація Криму в 1921–1926 роках. *Етнічна історія народів Європи*.,2001. Вип. 11. С. 92–95.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2001_10_22. (дата звернення 16.08.2023)
- 22.Крымская Калифорния. *Вечерний Нью-Йорк*. 1999. № 5. – С. 4 – 8
- 23.Костырченко Г. В плену у красного фараона. Москва., 1994. 168с.
- 24.Ларин Ю. Евреи и антисемитизм в СССР. Москва.-Ленинград, 1929. 311 с.
- 25.Мачанов А.Е. В поход на антисемитизм (Про вражеское отношение к переселению евреев в Крым). *Вести Крымского обкома ВКП(б)*. Симферополь, 1929. № 4. С. 12 – 14

- 26.Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР. Статистико картографічне дослідження. Київ., 1965. 135 с.
- 27.Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (Историко-этнографический очерк). Київ., 1975. 276 с
- 28.Навчальні програми для 6-11 класів (Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти.
URL:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення 21.09.2023)
- 29.Омельчук Д.В., Акулов М.Р., Вакатова Л.П., Шевцова Н.Н., Юрченко С.В. Политические репрессии в Крыму (1920 – 1940 годы). Симферополь, 2003. 208 с.
- 30.Орлянський В.С. Євреї України в 20–30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. Запоріжжя, 2000. 254 с.
- 31.Побутовый С.М. Дороги (по еврейским колониям Крыма). Москва-Ленинград, 1931. 103 с.
- 32.Самарцев І.Г. Євреї в Україні (XIX – початок ХХ століття): історикоекономічний аналіз. *Віче*. 1993. № 11. С. 15–22.
- 33.Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930 -1950 годы. Москва, 1999. 350 с.
- 34.Турков. В.В. Діяльність органів державної влади УРСР щодо переселення та влаштування єврейського населення України в 20-х рр. ХХ ст. *Сумська старовина*. 2002. № 10. С. 82–87.
- 35.Уничтожение евреев в СССР в годы немецкой оккупации. Сборник документов и материалов / Под ред. И. Арада. Иерусалим, 1991. 424 с.
- 36.Урок для учнів 9 класу на тему «Входження українських земель до складу Російської імперії. Адміністративно-територіальний устрій та регіональний

поділ українських земель. Чисельність населення та його етнічний склад. Національне та соціальне становище українці»

URL: <https://naurok.com.ua/urok-vhodzhennya-ukra-nskih-zemel-do-skladu-rosiysko-imperi-47058.html> (дата звернення 10.11.2023)

37. Урок для учнів 9 класу на тему «Радикалізація і політизація суспільних рухів»

URL: <https://naurok.com.ua/pourochniy-plan-z-istori-ukra-ni-dlya-9-klasu-na-temu-radikalizaciya-i-politizaciya-suspilnih-ruhiv-330683.html> (дата звернення 10.11.2023)

38. Хонігсман Я. Єврейське землеробство (на матеріалах ЦДІА України) *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 9 – 10. – С. 164 – 171.

39. Хроника ЕТА. Еврейская трибуна. 1924, февраль. С. 4

40. Штернберг Л. О Крымской колонизации. *Еврейская трибуна*. 1924. 12 мая. С. 6.

41. Чирко Б.В. Робота парторганізації з національними меншостями на Україні (1923–1930 рр.) *Український історичний журнал*. 1988. №6. С. 68–77.

42. Яшин В. О. Традиціоналізм і модернізація : монографія. Кривий Ріг, 2013

